

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Назарков Василь Костянтинович

УДК 327:316.422(292.553)"1990/2020"

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
В КРАЇНАХ АРАВІЙСЬКОГО ПІВОСТРОВА**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ-2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі державного управління Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор політичних наук, професор
НЕЛПА Дмитро Васильович,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
завідувач кафедри державного управління.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
ЛЯШЕНКО Тетяна Михайлівна,
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,
провідний науковий співробітник відділу теоретичних та прикладних проблем політології;

кандидат політичних наук, доцент
ДЕМЕНКО Олександр Федорович,
Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»,
учений секретар.

Захист відбудеться 29 квітня 2021 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.41 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці імені М.О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал №12.

Автореферат розісланий «26» березня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.Ф. Постригань

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження обумовлена сучасними глобалізаційними процесами, які спричиняють дедалі більше зростання ролі у світовій політиці країн не лише Заходу, але і Сходу. Поряд з такими потужними геополітичними суб'єктами Далекого Сходу як КНР, Індія, Японія, Південна Корея, особливе місце займають і країни Близького Сходу. До таких країн цього регіону відносяться ті, які розташовані на території Аравійського півострова (Бахрейн, Ємен, Катар, Кувейт, Оман, Об'єднані Арабські Емірати і Саудівська Аравія), оскільки вони володіють досить значними обсягами природних багатств і мають вигідне геополітичне розташування. Тому держави даного регіону займають одне з ключових місць у системі сучасних міжнародних відносин, оскільки впливають на формування основних принципів функціонування світової енергетичної безпеки, беруть участь у діяльності світових (ООН, G20, «Група 77»), регіональних та економічних організацій (ЛАД, ОПЕК, РСАДПЗ). Ці та інші аспекти якраз і вказують на те, що країни Аравії мають велике значення у світовій політиці, економіці, безпеці.

Разом з тим, цивілізаційні виклики впливають на країни Близького Сходу. Провідні західні держави спонукають до поступової трансформації і оновлення політичних систем в аравійських країнах. Це відбивається не лише на політико-економічних, але і на соціально-гуманітарних аспектах життя досліджуваного регіону. В цьому контексті можна визначити такі напрямки як тісна співпраця в межах міжнародних організацій із протидії тероризму, модернізації освіти та гендерних відносин, реформування системи охорони здоров'я, боротьба з безробіттям тощо).

Увага до ґрунтовного вивчення означеної проблеми виражається також в тому, що у європейських країнах спостерігається явище «ісламізації», яке провокує як потужну взаємодію християнських і мусульманських цінностей, принципів та ідеалів, так і породжує їхнє протистояння. Через це розуміння функціонування і модернізації сучасних політичних систем і інститутів у близькосхідному регіоні дозволить більш чітко зрозуміти особливості його розвитку та унеможливити або попередити розвиток різного роду конфліктів.

Важливість досліджуваної теми пов'язана також з тим, що країни Близького Сходу, в т.ч. і Аравійського півострова стають важливими міжнародними партнерами України. Адже зовнішньополітична діяльність нашої держави досить багатовекторна, відтак із багатьох аспектів лише

формуються ті чи інші пріоритети стосовно даного регіону. Через це, науковий аналіз сучасних політичних процесів у країнах Аравійського півострова в контексті глобалізаційних змін є доцільним як для вітчизняної економіки та дипломатії, так і для більш глибокого наукового осмислення особливостей політичних трансформацій в сучасному світі.

Адже у вітчизняній та зарубіжній політичній науці відсутні комплексні дослідження сучасних трансформаційних процесів у країнах Аравії у постбіполярному світі. Відповідно, з'являється необхідність у системному аналізі функціонування та змін політичних відносин в державах Аравійського півострова.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в межах комплексної наукової програми на філософському факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Модернізація філософської та політологічної освіти і науки України на основі міжнародних освітньо-наукових стандартів», номер державної реєстрації 0116U004776.

Метою дисертаційного дослідження є комплексне висвітлення специфіки політичних трансформацій в країнах Аравійського півострова, які відбувалися у постбіполярний період (1991-2020 рр.). Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких **завдань**:

- визначити соціально-політичну специфіку країн Аравійського півострова і окреслити ступінь наукової розробленості досліджуваної проблематики та її методологію;
- з'ясувати та проаналізувати ключові причини та фактори здійснення системних реформ в Аравії;
- виокремити та дослідити основні вектори внутрішньополітичних трансформацій в країнах Аравійського півострова;
- розкрити значення країн Аравії у функціонуванні регіональних міжнародних організацій;
- визначити та охарактеризувати роль та основні напрямки політичної комунікації держав «Великої сімки» і «Великої двадцятки» з країнами Аравійського півострова.

Об'єктом дослідження – є політичні системи країн Аравійського півострова.

Предмет дослідження – особливості політичних трансформацій в державах Аравійського півострова.

Методи дослідження. Ключовими методами в дисертаційній роботі стали такі як історіографічний, діалектичний, історико-логічний і порівняльний. Також евристично плідним стало використання міждисциплінарного і системного підходів. Специфіку застосування кожного з вищезазначених методів можна охарактеризувати наступним чином:

- історіографічний метод дозволив виявити особливості висвітлення досліджуваної проблематики у зарубіжних та вітчизняних науковців;
- діалектичний метод виявив певні суперечності у причинах і чинниках проведення системних реформ у тих чи інших країнах Аравійського півострова;
- історико-логічний метод розкрив не лише зовнішній аспект досліджуваної тематики, але й внутрішній, тобто причини, особливості здійснення і наслідків політичних трансформацій у даному регіоні;
- порівняльний метод дозволив здійснити компаративістику співробітництва країн Аравійського півострова з провідними глобальними та регіональними міждержавними організаціями;
- міждисциплінарний підхід допоміг у залученні не лише політологічного дослідницького інструментарію, але й методів інших наук – історії, соціології, статистики, що сприяло більш цілісному і комплексному висвітленню досліджуваної теми.
- системний підхід дав змогу розглянути феномен соціально-політичної трансформації як сукупність взаємопов'язаних елементів.

Саме такого роду комплекс методів і принципів сприяв здійсненню системного і ґрунтовного політологічного дослідження та допоміг вирішити поставлені завдання даної дисертаційної роботи.

Наукова новизна дослідження полягає у наступних положеннях:

- уточнено соціально-політичну специфіку політичних систем країн Аравійського півострова, яка полягає в тому, що, на відміну від інших арабських держав, в них існують сталі традиції державотворення (наявність потужної кланової політичної еліти), що породжує труднощі для істотних трансформацій внутрішнього і зовнішньополітичного вектору;
- виявлено ключові причини трансформації політичних систем на Аравійському півострові, які пов'язані з процесом глобалізації і поява нових ліберальних рухів, зміни в освітній і гендерній політиці, що супроводжувалося в межах країн цього регіону різного роду змінами. В результаті, ці причини призвели до модернізації політичних систем у досліджуваних країнах за зразком західних і світових стандартів;

- розкрито особливості політичних трансформацій в країнах Аравійського півострова: суспільно-політична модернізація, хоча і відбулася через ухвалення відповідних законодавчих ініціатив, проте нерідко вона носить лише декларативний характер; політичні трансформації у досліджуваному регіоні, які спричинилися глобалізаційними викликами, сприяли лібералізації соціально-політичних та економічних процесів, а також підвищенню рівня освіти, науки, культури та ролі і значенню жінки у соціумі; такі політичні трансформації сприяють поглибленню діалогу та взаєморозуміння між керівництвом провідних світових країн та лідерами аравійських держав;

- встановлено три тенденції, які сприяли проведенню політичних трансформацій в аравійських країнах: по-перше, західні країни все більше розуміють неможливість повної трансляції власних політичних ідеалів і цінностей в політичні системи цих країн; по-друге, неспроможність Заходу до повного перенесення власних моделей політичних систем обумовлена не лише наявністю сталих традицій в країнах цього регіону, а і наявністю власної історії формування і розробки трансформаційних процесів у політичному бутті; по- третє, хоча прийнято вважати саме західну політику з її багатогранністю як взірець для всього світу, однак сприймати їх аравійськими країнами як такими, що є абсолютно вірними для політичних трансформацій є доволі суперечливе і неоднозначно;

- обґрунтовано важливість і визначено особливості освітньої реформи в аравійських країнах, яка безперечно стосується не лише теперішнього стану соціально-політичного життя аравійських країн, а і їхнього майбутнього. Саме на рівні освітньо-наукових закладів почала відбуватися активна взаємодія з відповідними європейськими та американськими закладами, запрацювала система академічної мобільності викладачів, студентів і науковців, що свідчить вже не про «замкнутість», а про «відкритість» цієї сфери суспільства у досліджуваному регіоні. На основі такої тісної співпраці з іноземними науково-освітніми установами, розширилась інфраструктура університетів і науково-дослідних закладів, а випускники аравійських університетів стають дедалі більш конкурентоспроможними на ринку праці і у західних країнах;

- доведено фундаментальну важливість реформи в гендерній політиці, яка змінила не лише розуміння значення жінки у соціумі країн Аравії, але і роль у формуванні і функціонуванні політичних інститутів та процесів. Жінка стала вже не об'єктом, а суб'єктом політичного життя у державах цього регіону, а відтак для цього були створена ціла мережа закладів і установ, в

яких саме імплементувались кращі традиції західного розуміння гендерної політики;

- проаналізовано зміни діяльності арабських держав у функціонуванні регіональних та міжнародних організацій. Участь керівництва країн Аравійського півострова багато в чому залежала від різного роду локальних та глобальних економічних або військових конфліктів. Розкрито, що дедалі більше зростання значення арабських держав у контексті діяльності глобальних організацій («Великої Двадцятки», «Групи 77», ОДКБ та ін.) обумовлено в першу чергу глобалізаційними процесами, які характеризуються тісною економічною співпрацею, особливо зважаючи на те, що більшість країн досліджуваного регіону є ключовими експортерами нафти на світовому ринку.

Практичне значення отриманих результатів визначається поглибленням знань про специфіку та особливості сучасного політичного розвитку в такому близькосхідному регіоні як держави Аравійського півострова. Результати даної праці можуть бути використанні для формулювання і розвитку близькосхідного вектору вітчизняної зовнішньополітичної діяльності. Сформульовані в дисертаційному дослідження теоретичні положення і висновки можуть бути застосовані не лише представникам державної влади, але й для вдосконалення нормативно-правової бази та механізмів потенційних реформ в українських реаліях. Разом з тим, матеріали дисертаційної праці можуть бути корисними для розробки і впровадження спеціальних і нормативних курсів у вищих учбових закладах «Політичні трансформації на Близькому Сході», «Геополітика», «Зовнішня політика країн Аравійського півострова», «Політичні системи країн РСАДПЗ: історія та сучасний стан» та ін.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження обговорювалися як на засіданнях кафедри державного управління, так і на таких міжнародних наукових конференціях: II Міжнародної науково-практичної конференції (Будапешт-Прага-Київ, 5-7 травня 2015 р.), XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» (29-30 квітня 2015 р., м. Переяслав-Хмельницький), Міжнародної наукової конференції: «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвяченої пам'яті проф. Б. М. Гончара (м. Київ, 17-18 березня 2016 року)).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 6 наукових статтях, з них 5 – у фахових виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз даних, 1 – в науковому періодичному виданні іншої держави, з напрямку з якого підготовлено дисертацію, і 3 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, диференційованих на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 184 сторінки. Список використаних джерел нараховує 201 найменування на 22 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У «**Вступі**» розкривається актуальність теми дисертаційної роботи, підкреслюється зв'язок її з науковими програмами, визначається мета, завдання, а також предмет і об'єкт дослідження, виявляється наукова новизна та практичне значення наукової кваліфікаційної роботи і рівень її апробації та структура.

У **першому розділі** *“Теоретико-методологічні засади дослідження політичних трансформацій на Аравійському півострові”* розглядаються наукові концепції вітчизняних та зарубіжних науковців з теми дослідження; проведено їх порівняльний аналіз; розкрито місце та значення близькосхідного (зокрема Аравійського) регіону у сучасному світовому політичному процесі.

У **підрозділі 1.1.** *«Ступінь наукової розробленості проблеми»* визначаються ключові напрямки наукових досліджень з висвітлюваної проблематики. Виокремлюються головним чином чотири вектори наукових напрацювань: українські, західні, арабські та російські та визначено специфіку кожного з них.

Відзначено, що концептуальну основу дисертації склали роботи арабських дослідників, які приділили увагу окремим структурним аспектам трансформації арабських країн в контексті процесів глобалізації з позицій різних дисциплінарних підходів. Фундамент даної дисертації заклали дослідження таких зарубіжних вчених як Дж.Р.Насера, Х.Бараката, М.Зегал, Н.Р.Фара, Н.Н.Аль-Аюбі, Н.Р.Сабрі, А.М.Т.Афіфі, Дж.Заррук, М.Ата Хассан, А. Бадр Ед-Дін Ібрагім, А.Аль-Мессауді, М.Аль-Шибіні, Г. Собхі, Р. Ат-Талеї, Л.Н. Рахбані, Ф. Роуді-Фагімі, К. Ахмаді, А.Р. Аттар, Р. Хурі, С. Гави, С.Дж.

Сулейман, Х.Хруб, А.Бішари, С.Аль-Фадлі, І. Аль-Кашеф, А.А. Садек, С.К.Рабайя у співавторстві з С.Авад, Х.Ріннаві, Дж.Аксікаса тощо. Аналіз наукових праць зазначених вчених дозволив розвинути та узагальнити існуючі дослідження, сформуванати авторську позицію та визначити контури подальших наукових досліджень у цьому напрямку.

Також важливе значення займає документальна основа представленої роботи, а саме документи ООН, Європейського Союзу (ЄС), Ліги Арабських Держав (ЛАД), Ради співробітництва арабських держав Перської Затоки (РСАДПЗ), організації Ісламська Конференція (ОІК), організації Ліги арабських держав з питань освіти, культури та науки (ALECSO) та інших, що містяться на їх офіційних сайтах.

У підрозділі 1.2. *«Соціально-політичні особливості країн Аравійського півострова»* визначається специфіка політичних систем держав цього регіону, висвітлюються основні аспекти сучасної політичної історії та систем цих країн. Наголошується на тому, що хоча в цих країнах і присутня спільна система цінностей і принципів, побудованих на мусульманському віровченні, проте все ж наявна розбіжність у тих чи інших аспектах функціонування кожної окремо взятої держави.

З точки зору політичної модернізації, відзначається, що країни Аравійського півострова мають свою специфіку, що їх відрізняє від інших арабських держав. Так, можна відзначити, що у всіх країнах досліджуваного регіону, окрім Ємену (президентська республіка)) присутня така форма як монархія, хоча і за умовами функціонування є відмінності. Зокрема, встановлено, якщо Катар Оман, ОАЕ (конфедерація) і Саудівська Аравія (теократична) – це абсолютні монархічні держави, то Бахрейн – дуалістична, а Кувейт – конституційна, тим самим виявивши специфіку діяльності центральних органів влади.

Зокрема, виокремлюється така особливість, як сталі традиції державотворення, що проявляється і у теперішній наявності таких явищ як клани та їх лідери. Цій традиції достатня кількість сторіч, яка в основі має безперечно релігійний ісламський світогляд. Відтак, саме «ісламізація» політичних процесів та загалом політики фактично унеможливує в тій чи іншій мірі демократизацію країн Аравії і тим самим забезпечує статику у самому політичному життю цих держав.

Також до особливостей країн досліджуваного регіону висвітлюється той факт, що фактично всі вони мають досить високий рівень ВВП, що, на відміну від інших арабських держав, дозволяє аравійським країнам фактично

одноосібно розвивати власну економічну сферу життя та втілювати різного роду фундаментальні проекти, при цьому не послуговуючись ресурсами тих чи інших глобальних фінансових інституцій і організацій. В цьому плані самі ці держави є і можуть бути донорами різного роду міжнародних соціально-гуманітарних проектів.

Водночас, вищезазначене все ж має свою відмінність в контексті динаміки, а також векторах соціального-політичного розвитку цих країн. Втім, можна спостерігати наступні аспекти політичної модернізації в державах цього регіону: удосконалення правових національних систем, розширення різного роду усталених політичних традицій у відповідності до сучасних вимог загальнолюдського існування, виявлення нових функцій політичної системи, збільшення проявів плюралізму у політичному житті, а також механізмів тих чи інших форм участі населення держави у суспільному бутті

У підрозділі 1.3. *«Основні методи дослідження»* визначаються і аналізується ключові загальні та спеціальні методи і підходи, які сприяли всебічному та ґрунтовному аналізу досліджуваної теми (діалектичний, історико-логічний, компаративний, системний та міждисциплінарний). Особливу акцентуацію було зроблено на тому, що методологічною специфікою представленої праці міститься в тому, що в ній активно було залучено міждисциплінарний підхід, а відтак застосування не лише суто політологічних, але й історичних, економічних і соціологічних напрацювань допоміг зробити його більш комплексним та систематичним дослідженням.

Другий розділ *“Основні напрями політичних реформ у країнах Аравійського півострова”* – присвячений передусім ґрунтовному і всебічному аналізу причин, факторів та особливостям проведення політичних трансформацій у державах досліджуваного регіону.

Так, у підрозділі 2.1. *«Причини та чинники проведення системних реформ»* визначено три ключові причинами, які спричинили здійснення політичних реформ у країнах Аравії: особливості внутрішньо і зовнішньополітичного вектору, специфіка функціонування національних еліт, а також системою державного управління.

Разом з тим наголошується і виокремлюється як одна з ключових причин проведення політичних реформ – явище глобалізації, яке впливає на них як інтеріорно, так екстеріорно. В інтеріорному плані глобалізаційні виклики спонукають аравійські країни до динамічних процесів, що виражається у поступовому реформуванні тих чи інших політичних інститутів, тобто прояву їх у таких рисах, які притаманні класичним західним традиціям, але і з

збереженням власних національних моделей політичного устрою. Відповідно модернізація політичних систем в аравійських державах на зразок західних країн постала як завданням, так і проблемою, адже це вимагало як дійсних і ефективних реформ у суспільно-політичному бутті, так і врахування власних світоглядних традицій.

Через це підкреслюється, що модернізація політичної системи в державах Аравійського півострова має здебільшого декларативний, ситуативний характер, аніж системний і ґрунтовний. Це обумовлено в першу чергу повільним і нестабільним рухом у бік трансформацій соціально-політичних інститутів, незважаючи на доволі сильний тиск в цьому контексті з боку провідних міжнародних організацій та керівництва ключових політичних західних держав.

Втім, виділяються автором наступні три тенденції, які якраз і сприяли проведенню реформ політичних систем на основі тісної співпраці ключових західних країн з державами Аравійського півострова. По-перше, країни Заходу дедалі більше розуміють і бачать свою неспроможність стосовно тиску та пропаганди власних моделей політичної системи в цьому регіоні. По-друге, самі аравійські країни мають за плечима власну історію створення та розробки модернізаційних процесів своїх політичних систем. Хоча треба зазначити, що це відбувається у них значно повільніше, ніж на Заході, проте нема підстав констатувати факт що, реформування політичних систем у цьому регіоні йменувати як таким, що немає перспектив, або про його антидемократичний вектор функціонування. По-третє, хоча і вважається західні моделі політичних систем як ідеальними, однак все же не можна їх вважати як взірцевими чи такими, що єдино правильні для розвитку і політичних трансформацій для аравійських держав. Адже існують інші моделі на кшталт «східного типу», тобто такого вектору трансформації політичної системи, який скерований на поєднання як принципів демократії та конституційних норм, так і окремішньої політичної культури, яка перебуває під впливом релігійної чи регіональної специфіки.

У підрозділі 2.2. «Основні напрями внутрішньополітичних трансформацій» зазначається, що основними векторами політичної трансформації держав Аравійського півострова стали: модернізація політичних та соціальних структур, реформування системи освіти, а також зміни у гендерній політиці.

Виявлено, що ключовим каталізатором у модернізації політичних структур в досліджуваному регіоні стали ліберальні рухи, які охопили

фактично усі країни Аравійського півострова. Саме вони сприяли тому, щоб уможливити процес імплементації ліберальних цінностей у політиці та переконати політичні еліти аравійських держав у важливості цих трансформацій. Усіх ліберальних рухів, на відміну від деструктивних рухів, відрізняє те, що вони у своїх прагненнях до модернізації політичної системи намагалися не застосувати деструктивні чи конфронтаційні засоби стосовно співробітництва з правлячими елітами тієї чи іншої країни.

Виокремлено також реформу освіти як одну з провідних в контексті розуміння трансформаційних процесів у політичному житті аравійських держав. Акцентування на ній обумовлено тим, що саме ця сфера є однією з головних, що лягли в основі змін в країнах Аравійського півострова. Дана реформа пов'язана з тим, що в цих країнах освітньо-наукові заклади вже перестали бути «замкненими» лише на своєму регіоні зокрема, чи арабському світі загалом. Відтак почалася досить активна взаємодія з різними західними та східними науково-навчальними інституціями і додавання значних інвестицій на потужну розбудову інфраструктури аравійських університетів і науково-дослідних інститутів для можливості конкурентноспроможності на світовому ринку освітньо-наукових послуг, а також висококваліфікованості випускників для розвитку своїх країн; особливо це має стосунок до економічних, держуправлінських та туристичних спеціальностей.

Розглянуто було і доведено, що значущою трансформацією політичної структури держав досліджуваного регіону є зміни у гендерній політиці. Реформа ця полягала в тому, що жінка почала розумітись і ідентифікуватись вже не об'єктом, а суб'єктом політичного життя, відзначаючи все більш зростаюче її значення у формуванні власної політичної еліти. Важливим стало те, що в Конституціях аравійських країн було закріплено гендерну рівність, повагу до прав жінок і забезпечення їх фундаментальних свобод в усіх сферах соціально-політичного буття. Відповідно, наголошено, що найбільш ефективними в цьому контексті є реформи проведені урядом Еміратів, який ще у 2009 році ухвалив на державному рівні Жіночу програму Лідерства, в якій передбачалося створення окремої системи різного роду закладів, центрів, навчальних і культурних інституцій, а також впроваджено досить немалою кількістю вакантних посад для жінок в еміратах. Відзначено, що наразі реформа у повному своєму функціонуванні має ще майбутнє, адже ефективність її здійснення в країнах досліджуваного регіону залежить від спроможності суспільств цих держав адаптуватись і трансформуватись в цьому напрямку відповідно до глобалізаційних запитів, які досить часто

контрастують усталеному світогляду та розумінню ісламського суспільства, особливо коли це стосується таких понять як рівність, толерантність, свобода особистості та справедливість. Через це уряди і суспільство досліджуваних держав і понині перебувають у ситуації дилеми та виваженого вибору між традиційними уявленнями про роль жінки у цих суспільствах і західному, глобалізаційному її сприйняттю.

Третій розділ *«Країни Аравійського півострова в контексті глобалізаційних політичних трансформацій»* присвячений осмисленню особливостей змін і функціонування зовнішньополітичного вектору в державах аравійського регіону.

У підрозділі 3.1. *«Особливості міждержавних стосунків на Аравійському півострові»* виявлено, що Бахрейн приймає активну участь у діяльності РСАДПЗ та інших арабських міждержавних організацій, проте присутні були конфліктні ситуації з рядом країн Аравійського півострова, а саме з Катаром і Саудівською Аравією. Поряд з цим, встановлено, що досить тісні міжнародні стосунки дана країна має з такими західними державами як Великобританія та США; з останньою, зокрема навіть був підписаний договір про розміщення військової бази на території Бахрейну. Разом з тим виявлено, що до постбіполярного періоду зовнішня політика Катару характеризується активною діяльністю у різного роду політичних конфліктах близькосхідного регіону. Проте з 1990 р. і по сьогодні здебільшого спостерігається її роль як посередника у різного роду протиріччях між країнами Аравійського півострова. Особливою прикметою її діяльності у Катарі є активне залучення спортивної дипломатії. Розкрито специфіку функціонування зовнішньополітичного вектору в Омані, яка полягає в тому, що здебільшого в ній акцент робиться саме на країнах арабо-мусульманського світу, зокрема країн Аравії. Втім активне також співробітництво здійснюється з рядом країн Далекого Сходу. Особливістю зовнішньої політики Кувейту є те, що крім усталеного політико-економічного аспекту, велике значення займає гуманітарна сфера.

У міжнародному плані, дана держава Аравійського півострова є лідером з гуманітарної допомоги країнам, що розвиваються, або тим які опинилися в складних політичних обставинах (Сирія). Єменська зовнішня політика, на відміну від Кувейту, хоча і не приділяє достатньої уваги гуманітарної діяльності, проте намагається її здійснювати виключно у мирних, конструктивних формах. Це проявляється як у мирному співіснуванні як з сусідами-державами по Аравійському півострові (Саудівська Аравія). В свою

чергу доведено, що ОАЕ від самого початку проголосила себе у контексті регіональних стосунків як миролюбну країну, проте неодноразово спостерігалися конфлікти з Іраном за суперечливу територію.

У підрозділі 3.2. *«Основні напрями політичного співробітництва держав Аравійського півострова з державами «Великої сімки» та «Великої двадцятки»»* аналізуються трансформації і ключові аспекти взаємодії аравійських країн з найбільш потужними світовими міждержавними організаціями – G7 і G20.

Розкрито, що глобалізаційні процеси, які сприяли поглибленню співробітництва між державами досліджуваного регіону і вищезазначеними організаціями у фінансово-економічній сфері стали каталізатором того, що перші почали ухвалювати і впроваджувати реформи стосовно покращення законодавства у цьому плані та імплементації відповідно до загальноприйнятих стандартів. Внаслідок подій 11 вересня 2001 року особливо активною стала кооперація у військово-безпековому контексті. Тут він має два вектори: з одного боку, західні країни допомагають зі зброєю та системою безпеки, а з іншого, аравійські країни дають можливість певним країнам (США, Великобританія) розміщувати потужні воєнні бази на території цього півострова для унеможливлення різного роду терористичних заворушень та інцидентів. Разом з тим розпочата потужна співпраця аравійських держав з провідними міждержавними організаціями в гуманітарній сфері, особливо в допомозі тим країнам, які потерпають від збройних (частіше за все, громадянських) конфліктів, а також внаслідок соціально-побутових проблем – безробіття, голод та ін.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено комплексний і ґрунтовний аналіз теоретичних і практичних аспектів особливостей політичних трансформацій на Аравійському півострові, які відбулися у постбіполярному світі і у наш час. Отримані у процесі висвітлення результати дають можливість сформулювати такі нижченаведені висновки:

1. Розглянуто теоретичну основу пропонованої дисертаційної праці, в межах якої можна виокремити чотири вектори наукових робіт: українські, західні, арабські та російські. В процесі аналізу кожної з цих груп виявлено специфіку та ключові акценти в яких робиться в контексті досліджуваної проблематики. Окремим джерелом для систематичного висвітлення слугували

документи провідних світових та регіональних організацій (ООН, ЄС, ЛАД, РСАДПЗ, ОІК, ALECSO). Було виявлено, що в арабських державах наявна спільна система світоглядних принципів, побудованих на ісламській релігійній доктрині та традиційним розумінням соціального буття, проте через історичні обставини все ж присутні відмінності у тих чи інших аспектах існування певної країни цього регіону. Аналізується ключові загальні та спеціальні методи і підходи, які сприяли всебічному та ґрунтовному аналізу досліджуваної теми (діалектичний, історико-логічний, компаративний, системний та міждисциплінарний). Особливу акцентуацію було зроблено на тому, що методологічною специфікою представленої праці міститься в тому, що в ній активно було залучено міждисциплінарний підхід, а відтак застосування не лише суто політологічних, але й історичних, економічних і соціологічних напрацювань зарубіжних і вітчизняних науковців допомогло зробити її більш комплексним та систематичним дослідженням.

2. Визначено, що основним фактором, який спонукав до політичних трансформацій на Аравійському півострові став процес глобалізації. Причому вплив на країни цього регіону здійснювався двовекторно – зовнішньо і внутрішньо. Внаслідок активного просування західних традицій розуміння і функціонування політичних систем, в державах досліджуваного регіону відбулися кардинальні реформи та трансформації в гендерній політиці, освіті, соціально-економічній площині тощо. Хоча, як свідчить практика постреформних подій, нерідко ці зміни мають лише декларативний, аніж системний характер. Це обумовлено в першу чергу повільним і нестабільним рухом у бік трансформацій соціально-політичних інститутів, незважаючи на доволі сильний тиск в цьому контексті з боку провідних міжнародних організацій та керівництва ключових політичних західних держав.

3. Доведено, що реформи в контексті гендерної політики стали суттєвою трансформацією політичної структури досліджуваних країн. Реформа ця полягала в тому, що жінка стала займати важливе місце у соціумі, маючи можливість займати державно-управлінські посади, тим самим підкреслюючи важливість її у формуванні політичних еліт. Такі трансформації безперечно стосувалися не лише зміни ролі жінки в контексті політичного життя, але й загалом всього, чим живе суспільство – гендерна рівність та пошана до прав жінок стали невід'ємною частиною існування кожної з арабських країн. Хоча виявлено, що і на сьогодні не можна сказати, що гендерна політика втілюється таким же чином, як і в ряді провідних західних країн світу, що пов'язано з перебуванням суспільства і урядів держав у

ситуації вибору між традиційними ісламськими цінностями та глобалізаційними викликами в цьому контексті.

4. Виявлено специфіку і суперечності в трансформаціях політичних відносин між державами Аравійського півострова. Так, встановлено, що до постбіполярного періоду зовнішня політика Катару характеризується активною діяльністю у різного роду політичних конфліктах близькосхідного регіону. Проте з 1990 р. і по сьогодні здебільшого спостерігається її роль як посередника у різного роду протиріччях між країнами Аравійського півострова. Водночас, Бахрейн хоча і приймав активну участь у діяльності РСАДПЗ та інших арабських міждержавних організацій, проте присутні були конфліктні ситуації з рядом країн Аравійського півострова, а саме з Катаром і Саудівською Аравією. Розкрито специфіку функціонування зовнішньополітичного вектору в Омані, яка полягає в тому, що здебільшого в ній акцент робиться саме на країнах арабо-мусульманського світу, зокрема країн Аравії. Єменська зовнішня політика, на відміну від Кувейту, хоча і не приділяє достатньої уваги гуманітарної діяльності, проте намагається її здійснювати виключно у мирних, конструктивних формах. Це особливо проявляється як у мирному співіснуванні як з сусідами-державами по Аравійському півострові (Саудівська Аравія). В свою чергу доведено, що ОАЕ від самого початку проголосила себе у контексті регіональних стосунків як миролюбну країну, проте неодноразово спостерігалися конфлікти з Іраном за суперечливу територію.

5. Обґрунтовано зміни участі країн Аравійського півострова у функціонуванні регіональних та міжнародних організацій. Відтак, діяльність (активна або пасивна) керівництва країн Аравійського півострова багато в чому залежала від різного роду локальних/глобальних економічних або військових конфліктів. Розкрито, що дедалі більше зростання значення аравійських держав у контексті діяльності глобальних організацій («Великої Двадцятки», «Групи 77», ОДКБ та ін.) обумовлено в першу чергу глобалізаційними процесами, які характеризуються у більш тісній економічній і військово-безпековій співпраці, особливо зважаючи на те, що більшість країн досліджуваного регіону є ключовими експортерами нафти на світовому ринку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Назарков В.К. Концептуальні засади зовнішньої політики Об'єднаних Арабських Еміратів / В.К. Назарков // Політологічний вісник. Вип.42. – 2009 – С.384-295.
2. Назарков В.К. Зовнішньополітична діяльність Кувейту та Ємену: ключові вектори та специфіка трансформації / В.К. Назарков//Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць/Гол.ред В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея»,2019. – Вип.149 (10). – С. 42-45.
3. Назарков В.К. Специфіка та особливості зовнішньополітичної діяльності Катару і Оману / В.К. Назарков // Філософсько-політологічні студії – 2019 - № 2 – С.130-132.
4. Назарков В.К. Становлення та сучасний стан зовнішньополітичного вектору ОАЕ / В.К. Назарков // Politicus: науковий журнал. – 2019.– Вип.5. – С. 60-62.
5. Назарков В.К. Основні причини та аспекти проведення сучасних внутрішньополітичних реформ в країнах Аравійського півострова / В.К. Назарков // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць /Гол.ред В.М. Вашкевич. – К.: Видавництво «Гілея», 2020. – Вип.153 (2) – С.466-468.

Статті у зарубіжних періодичних виданнях, які індексуються в міжнародних наукометричних базах:

6. Nazarkov V.K. Modern internal political reforms in the arabian states: key reasons and implementation factors / V.K.Nazarkov // Reality of Politics. Estimates - Comments – Forecasts – 2020 – №14 – P.43-49.

Тези доповідей на наукових конференціях:

7. Назарков В.К. «Становлення зовнішньополітичного вектора Об'єднаних Арабських Еміратів»/ Назарков В.К. // Наукові розробки, передові технології, інновації [збірник наукових праць та тез наукових доповідей за матеріалами II Міжнародної науково-практичної конференції]. — Будапешт- Прага-Київ, — К.: НДІЕР. — 2015. – с. 220-223.

8. Назарков В.К. «Об'єднані Арабські Емірати: здобуття та підсумки зовнішньополітичного шляху» / Назарков В.К. // Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2015 р. – 274- 277.

9. Назарков В.К. Зовнішня політика Королівська Саудівська Аравія та місце в ній ісламського фактору / В.К. Назарков // Матеріали Міжнародної наукової конференції: «Україна і США: досвід та перспективи співпраці (присвяченої пам'яті проф. Б. М. Гончара)», м. Київ, 17-18 березня 2016 року. – С.12-15.

АНОТАЦІЯ

Назарков В.К. Особливості політичних трансформацій в країнах Аравійського півострова. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2021.

Дисертаційне дослідження присвячене специфіці та особливостям політичних трансформацій в державах Аравійського півострова. У роботі зосереджується увага як на внутрішньополітичних змінах у країнах даного регіону світу, так і в зовнішньополітичному вимірі, розглядаючи їх в контексті регіонального та глобального розвитку.

Визначено соціально-політичну специфіку держав цього регіону, яка полягає в тому, що саме на цьому півострові фактично всі країни мають сталі традиції державотворення.

Поглиблено розуміння ключових внутрішньополітичних змін у даному регіоні, а саме – модернізація політичних систем, фундаментальні реформи в освіті і гендерні політиці. Ключовим фактором модернізації політичних систем визначено процес глобалізації, який на функціонування цих країн впливає як інтеріорно, так і екстеріорно.

Виявлено особливості зовнішньополітичного вектору арабських регіонів.

Ключові слова: політичні трансформації, країни Аравійського півострова, близькосхідний регіон, модернізація політичних систем, внутрішньополітичні трансформації, освітня реформа, гендерна політика, зовнішньополітичний вектор.

АННОТАЦИЯ

Назарков В.К. Особенности политических трансформаций в странах Аравийского полуострова.. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы. - Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины, Киев, 2021.

Диссертационное исследование посвящено специфике и особенностям политических трансформаций в странах Аравийского полуострова. В работе концентрируется внимание как на внутривнутриполитических изменениях в странах данного региона мира, так и во внешнеполитическом измерении, рассматривая их в контексте регионального и глобального развития.

Определена социально-политическую специфику государств этого региона, которая заключается в том, что именно на этом острове практически все страны имеют устоявшиеся традиции государства.

Углубленно понимание ключевых внутривнутриполитических изменений в данном регионе, а именно - модернизация политической системы, фундаментальные реформы в образовании и гендерной политике. Ключевым фактором модернизации политических систем определен процесс глобализации, на функционирование этих стран влияет как интериорно, так и экстериорно.

Выявлены особенности внешнеполитического вектора аравийских регионов.

Ключевые слова: политические трансформации, страны Аравийского полуострова, ближневосточный регион, модернизация политических систем, внутривнутриполитические трансформации, образовательная реформа, гендерная политика, внешнеполитический вектор.

ANNOTATION

Nazarkov V. K. Features of political transformations at the countries of Arabian Peninsula. - Manuscript.

The dissertation for a Candidate Degree in Political Sciences, speciality 23.00.02 – “Political Institutions and Processes”. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv 2021.

The dissertation is devoted to the specifics and peculiarities of political transformations in the states of the Arabian Peninsula. The paper focuses on both

domestic and foreign policy changes in the countries of a given region of the world, considering them in the context of regional and global development and foreign policy dimension.

The socio-political specificity of the countries of this region is determined, which is that it is on this peninsula that virtually all countries have stable traditions of state formation. Because of this, the phenomenon of "Islamization" of politics in general and of all kinds of political processes, in particular, are mostly present in them. That is why this feature leads to the impossibility of fully democratizing Arab countries in accordance with Western standards and thereby avoiding drastic changes in their political life.

A deeper understanding of the key political changes in the region, namely, the modernization of political systems, fundamental reforms in education and gender policies.

The dissertation in the process of working on this work identified three trends that contributed to the political transformations in the Arab countries: first, Western countries increasingly understand the impossibility of full translation of their own political ideals and values in the political systems of these countries; the West's inability to fully transfer its own models of political systems is due not only to the existence of stable traditions in the countries of the region, but also to the presence of its own history of formation and development of transformational processes in political life; Although it is generally accepted that Western politics, with its multifaceted nature, is a model for the whole world, the perception of them by the Arabian countries as absolutely correct for political transformations is quite contradictory and ambiguous.

The peculiarities and importance of educational reform in the Arab countries, which undoubtedly concerns not only the current state of socio-political life of the Arab countries, but also their future, are substantiated. It is at the level of educational and scientific institutions that active interaction with European and American relevant institutions began to take place, the system of academic mobility of teachers, students and scientists began to work, which testifies not to "closed" but to "openness" of this sphere of society in the studied region. Based on such close cooperation with foreign research and educational institutions, the infrastructure of universities and research institutions has expanded, and graduates of Arabian universities are becoming increasingly competitive in the labor market and in Western countries.

The dissertation proved the fundamental importance of reform in gender policy, which changed not only the understanding of the importance of women in the society of Arab countries, but also its role in the context of the formation and functioning of political processes and political institutions. Women are no longer the object but the

subject of political life in the countries of the region, and thus a whole network of institutions has been created for this purpose, in which the best traditions of the Western understanding of gender policy have been implemented.

It were revealed the key peculiarities for foreign policy vector of Arabian regions. Accordingly, concertation and cooperation with Western (Europe and the USA) and / or Eastern (Russia, China, etc.) partners took place not only in the context of the functioning of certain countries in the activities of regional or world organizations, but also in accordance with the specifics of participation of that countries in their internal activities.

Key words: political transformations, Arabian Peninsula countries, Middle Eastern region, modernization of political systems, internal political transformations, educational reform, gender policy, foreign policy vector.